

Lehorgonyzott mítoszok. Kőbe vésett sztereotípiák?

A lokalizáció jelentősége az aradi vértanúk emlékműve és a millenniumi emlékoszlopok kapcsán

Jelen tanulmányban az identitáspolitikák helymeghatározó aktusait vizsgálom, azt, hogy a terek és helyek jelentéseibe miként íródnak bele a nemzet és az abból kizárt vagy azt esetenként felülíró közösségek kulturális reprezentációi. Konkrétan a szoborállítás gyakorlatát és diskurzusait elemzem a kiegyezés és a századforduló közötti évtizedekben felállított emlékművek esetén. A cél ekkor is – mint az emlékműállítás esetén általában – politikai volt, olyan tradíció kitalálása és monumentális objektivációja, amely legitimálni tudta egyfelől a Béctől való függetlenséget, másfelől a középkori Magyar Királyságnak a 19. század végi „magyar hazává” alakítását. Figyelmem már régóta a Magyarország határvidégeinek és multietnikus területeinek 19. század végi emlékműveire irányul, közülük most az úgynevezett millenniumi emlékoszlopokat és az 1848-as forradalom mártírjainak tiszteletére emelt aradi Szabadság-szobrot¹ emelem ki. A példák kiválasztása célzatos volt, mivel a multietnikus határvidékek belső gyarmatosításának és nemzetiesítésének kérdése foglalkoztat, ezen kötet összefüggésében pedig elsősorban az, hogy milyen kollektív reprezentációk termelődnek az emlékműállítás (-rombolás, -védelem) kapcsán, és milyen sajátosságuk van ezeknek a reprezentációknak azáltal, hogy anyagi formához és konkrét térhez vannak kötve. A kiválasztott emlékműveknek későbbi, több mint egy évszázados sorsát is figyelemmel kísérem, remélve, hogy ez hozzásegít a multietnikus terekben zajló, illetve ezekre a helyekre vonatkoztatott identitáspolitikák és reprezentációk változásainak (esetleg állandóságainak) megértéséhez.

¹ Fadrusz János kolozsvári Mátyás király-szobrát hasonló megközelítésben egy másik helyen elemeztem (FEISCHMIDT 2001; FEISCHMIDT 2002).

Kulturális reprezentációk lokalizációja – teoretikus előfeltevések

A tér jelekkel és szimbólumokkal többféle módon is berendezhető, s így különböző jelentések és jelentésrendszerek hordozójává válhat. A brit szociálanropológia klasszikusa, Edmund Leach mondja, hogy a lokalitás minden társadalomban meghatározott narratívákhoz kapcsolódik. Utóbbiak a közös rítusok, performatív aktusok által rendelődnek hozzá konkrét helyekhez és időhöz.² A társadalom- és kultúratudományok legújabb irodalma is sokat foglalkozik a tér és az idő társadalmiasulásával, vagy ahogy Appadurai hívja: „a lokalitás és az idő termelésével” („*the production of locality and time*”).³ Érdekes módon, miközben egyesek a tér jelentőségének csökkenéséről beszélnek a késő modern korban élő emberek konkrét életvilágaiban, mások – közöttük David Harvey, Saskia Sassen és Edward Soja – számára a társadalom területi szerveződésének kutatása egyre fontosabbá válik, sőt egyenesen a társadalom- és kultúratudományok geográfiai fordulatáról beszélnek.

A tér és a kultúra összekapcsolását maradandó módon valósította meg a modern nemzetállam, amely az állam fennhatósága alá tartozó földrajzi területet a „nemzet terrénumává” tette, amit magyarul *hazának*, németül például *Vaterland*nak nevezünk. Anthony D. Smith⁴ szerint ez a szimbolikus birtokbavétel a nemzet eredet- és alapítómítoszainak lehorgonyozása által történik meg, aminek két stratégiája van: a tájjelemek historizálása⁵ és történeti mítoszok naturalizálása (a természet tájhoz való kapcsolása).⁶ Appadurai szerint a tér nemzetiesítése egyfelől a nemzet összefüggő és homogén területének megalkotásából, másfelől olyan különleges helyek és terek létrehozásából áll, amelyek alkalmasak a nemzetet megjelenítő állami ceremóniák, fegyelmezési és mozgósítási aktusok befogadására. A dísztereket és nemzeti emlékműveket ilyen kitüntetett helyeknek szánták. Az emlékműveket egyesek a nemzet objektivációjaként fogták fel,⁷ mások a kultúra és a múlt monumentalizációjaként.⁸ A hangsúly mindkét esetben azon van, hogy a mitizált múlt képeit és szimbólumait az emlékművek által egy társadalmilag strukturált tér meghatározott helyeihez kötik. A közelmúltban több kutatás jutott

² LEACH 1984.

³ APPADURAI 1996.

⁴ SMITH 1989.

⁵ „A modern romantic historiography of the homeland turns lakes and mountains, rivers and valleys into authentic repository of popular virtues and collective history.” (SMITH 1989: 357.)

⁶ „Tells, temples and stone circles are treated as „natural components of ethnic landscape with a historical poetry of their own.” (SMITH 1989: 357.)

⁷ Az objektiváció (*objectification*) kategóriájához lásd HANDLER 1984; HANDLER 1988.

⁸ A *Monumentalisierung der Kultur und Geschichte* fogalomhoz lásd ASSMANN 1991.

arra a következtetésre, hogy azonos szimbólumok, illetve azonos emlékművek más időszakokban és politikai kontextusokban teljesen új jelentéseket hordozhatnak.⁹ Az emlékművek története ezért felfogható azoknak a társadalmi törekvéseknek a történeteként, amelyekkel jelentésüket és a múltról szóló érvényes diskurzust meghatározni, ezeken keresztül pedig a társadalmi szerkezet uralkodó elveit (*vision of divison*) befolyásolni igyekeznek.¹⁰

Emlékhelyteremtés és szimbolikus térfoglalás a millenniumi emlékoszlopok által

Az emlékműveket, a 19. század második felében az Osztrák–Magyar Monarchiában is, miként Európa-szerte, a nemzet objektivációjának, meghatározott tradíciók és történelmi mítoszok közvetítőjének szánták.¹¹ Sinkó Katalin szerint Magyarországon az emlékműállítás indítékai és formái összehasonlíthatók a németországiakkal, ezért Nipperdey tipológiája itt is alkalmazható.¹² Eszerint a 19. század második felében és a 20. század elején egyfelől monarchista, másfelől történelmi hősokeket és mítoszokat megjelenítő, harmadrészt pedig nemzeti demokrata emlékműveket emeltek. A monarchikus emlékművek a Habsburg-házat és az állam egységét testesítették meg, a császár és magyar alattvalói harmonikus viszonyt közvetítették. A történelmi hősoke kultuszában a 19. század folyamán a politikai nemzet fogalmának a magyar nemzet etnikus bemutatása irányába való eltolódása figyelhető meg. A nemzeti demokrata emlékműveket a Monarchiától való állami függetlenség ideája ihlette; többnyire az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc emlékezetét használták fel erre a célra.

A millenniumi ünnepek egyik legfontosabb kezdeményezője, Thaly Kálmán a Függetlenségi Párt képviselőjeként adta elő koncepcióját a méltó ünnepről. Olyan emlékművekről álmodott, amelyek az ország és „a magyar állameszme rendíthetlenségét hirdetik”, és „annyi felé vágnak, ahány irányból veszélyeztetik a hazát”. Éppen ezért az emlékművek egy részét a határok közelében, a kisebbségek által lakott helyeken látta jónak felállítani.¹³ Thaly a helykiválasztás okára vonatkozó kérdésre a magyar millenniumi ünnepek történetéről szóló könyvében egyértelmű választ ad: „*emlékeztetni az utast, a honlakót és az innen elszakadni akaró nemzetiségeket, hogy e föld magyar államterület ezer év óta, és*

⁹ A témához mindenekelőtt lásd TACKE 1995.

¹⁰ BOURDIEU 1990; TACKE 1995.

¹¹ HOBBSAWM–RANGER 1989.

¹² NIPPERDEY 1968; SINKÓ 1983.

¹³ Idézi SINKÓ 1983: 193.

azt akarjuk, hogy tovább is mint a vasoszlop álljon a magyar állam a második ezer évben is”.¹⁴ A történész-képviselő hét honfoglaló törzsre emlékeztető hét oszlop felállítására tett javaslatot, amelyek közül ötöt a „főkapukhoz”, azaz a határvidék szimbolikus pontjaira, keleten Munkácson (ma Mukacevo, Ukrajna), délen Zimonyban (ma Zemun, Szerbia), nyugaton Dévénynél (ma Devín, Szlovákia), északon Nyitránál (ma Nitra, Szlovákia), délnyugaton a Brassó melletti Cenk-hegyen (ma Braşov, Románia); kettőt pedig az ország belsejének két szimbolikus pontján, Pannonhalmán és Pusztaszeren állítottak fel. Az előbbieket, az öt oszlop, amelyekkel Magyarország határait kívánták kijelölni, a szomszédos országok (Ausztria, Szerbia, Oroszország és Románia) felé néztek, s így az új állam integritását hirdették. Ugyanakkor ezek az emlékművek arra is hivatottak voltak, hogy az ország területén élő és együtt végül is a népesség többségét alkotó nemzetiségeket – a ruténokat, a szlovákokat, a horvátokat, a románokat és a szászokat – a magyar nemzethez való tartozásukra és a politikai nemzet egységére figyelmeztessék.¹⁵

A magyar parlament elfogadta Thaly képviselő javaslatát, és még abban az évben állami pénzen felállították az emlékműveket.¹⁶ A sietség miatt nem is írtak ki nyilvános pályázatot. Az emlékműveket Berczik Gyula, a Wekerle-kormány technikai tanácsosa tervezte; és már a maguk korában sem számítottak művészeti alkotásoknak. Tisztán politikai funkciójukkal minden bizonnyal mindenki tisztában volt. A pusztaszeri emlékművet két dór portikusz alkotja, lépcsőzetes piramisként emelkedik, oldalain oroszlánok ülnek, a tetején pedig a daliás termetű Árpád áll.¹⁷ A pannonhalmi apátság közelében álló emlékmű egy görög templomra hasonlít, amelyet nemzeti szimbólumokkal díszítettek. A munkácsi milleniumi emlékmű harminchárom méteres magasságával hívta fel magára figyelmet, karcsú obelisztkben végződött, melynek csúcsán egy szárnyát széttáró sas állt. A nyitrai

¹⁴ THALY 1898, idézi KOVÁCS 2004 (kiemelés tőlem – F. M.).

¹⁵ Erről lásd Pótó János hasonló véleményét is (PÓTÓ 2003: 273).

¹⁶ Az 1896-os VIII. törvénycikk (*Törvénycikk a honalapítás ezredik évfordulójának megörökítésére alkotandó művekről*) rendelkezik egy Árpád fejedelem tiszteletére állítandó budapesti emlékműről, az ország hét pontján felállítandó hét emlékoszlopról, a budai Várban elhelyezendő Szent István-szoborról, egy budapesti nemzeti szépművészeti múzeum megalapításáról, s ezek mellett országszerte négyszáz általános iskola alapításáról: Pótó János arra hívja fel a figyelmet, hogy az emlékművekhez és a múzeumhoz, valamint az iskolákhoz való hozzájárulás mértéke (az emlékművek építéséhez kétszer akkora összeggel járultak hozzá, mint az iskolaalapításhoz) a korszak emlékezetpolitikájának hangsúlyait jelzi. (PÓTÓ 2003: 272.)

¹⁷ Ez az egyetlen a hét emlékmű közül, amely ma nemzeti emlékhelyként funkcionál. Kovács Ákos Ópusztaszerről, a nemzeti emlékhelyről és a hozzá kapcsolódó rítusokról írt (KOVÁCS 2004). Hangsúlyozza az Árpád-kultusz és a magyarok keleti származásáról szóló mítosz összefüggéseit, és a kultuszban később megjelenő rasszista diskurzuselemeket.

Zobor-hegyi emlékmű annyiban hasonlított a munkácsi alapeszméjére, hogy szintén egy piederstálra állított obeliszkból állt. A kerek piederstálról egy négyszög alapú obeliszk emelkedett, s a kettő közötti nyolcszög alapú átvezető részen négy sas csoportosult. A dévényi emlékművet ott állították fel, ahol a Morva a Dunába torkollik, a vár romjaival borított sziklás magaslaton. Egy gazdagon díszített oszlopból és az arra elhelyezett Árpád-kori harcos szobrából áll. A brassói Cenk-hegy csúcsán egy tíz méter magas dór oszlop emelkedett, amelyen a dévényihez hasonlóan egy Árpád-kori harcos állt. A zimonyi millenniumi emlékművet az egykori Hunyadi-vár udvarán emelték, ezért – összhangban a környezetével – torony formában építették.¹⁸

Thaly a budapesti millenniumi emlékműről szóló vitának is aktív résztvevője volt. Azt az álláspontot képviselte, hogy az emlékmű központjában a királygalérián ne Szent István álljon, hanem Árpád, a Pannóniát meghódított további hat vezérétől övezve. Kezdeményezésének megfelelően a millenniumi ünnepek központi hőse Árpád lett, akinek kultusza – mint arra Sinkó Katalin rámutatott – a magyar nacionalizmus etnikus diskurzusát állította előterébe. Az addig hivatalos Szent István-kultusszal és a nemzet politikai elképzelésével ellentétben – melyet a már hosszú ideje kormányzó Liberális Párt propagált – az Árpád-kultusz és vele együtt a formálódó etnikai nacionalizmus – amely leginkább a Függetlenségi Párt retorikájában érezte hatását – felerősítette a nemzetiségellenességet is.¹⁹ A román, szlovák és más nemzetiségek elitjei már ekkor jelezték, hogy az új nemzetelképzelés kizárja, és még inkább alárendeltnek mutatja be őket.²⁰

A tradícióalkotás és emlékműállítás általános politikai légkörében a kisebb magyarországi városokban és településeken is jelentkezett ez az igény, közöttük azokban is, amelyeknek csak domináns elitje tudott azonosulni az új emlékezetpolitikai iránnyal. Azokban a városokban – amelyek vagy maguk voltak multietni-

¹⁸ A leírások forrása: *Az ezredéves Magyarország és a Millénumi Kiállítás 1896.*

¹⁹ SINKÓ 1989; SINKÓ 1993a: 132.

²⁰ Ahogy Niederhauser Emil és Gyáni Gábor fogalmaznak: „A clear-cut difference was made here between the two notions of the Hungarian nation, between the medieval and the modern one. In the Slovak language [...] the double meaning of the concept has usually been expressed by two separate words, Uhorsko referring to the historical country and Mad’arsko to its present-day equivalent. The distinction made between the two notions also occurred in the Serb, the Croatian and even the Romanian languages. One could say that the nationalities of the late 19th century protested against the notion of Mad’arsko, a kind of nation propagated by the current Hungarian nationalist discourse, but were apt to come to compromise with the concept of Uhorsko, applied to a country which would incorporate their own narrative as well. »We protest against [...] the planned celebration which portrays us as subdued and subjugated nations« – reads the text unambiguously.” (GYÁNI 2003: 213, hivatkozik NIEDERHAUSER-ra, 1996.)

kusak, vagy egy multietnikus régió centrumaként működtek – a nemzeti emlékművek fontos viták, sőt konfliktusok forrásává váltak. Ebben a sorban Arad volt az első, ahol 1890-ben emlékművet állítottak az 1849-es szabadságharc itt kivégzett vezetőinek a tiszteletére. A szobor – Huszár Adolf és Zala György mesterműve – a Hungáriát megjelenítő monumentális nőalakkal nemcsak az október 6-i megemlékezések helyszíne lett, hanem a magyar szabadság és önállóság eszméjének megjelenítője is. Pozsony 1896-ban kapta meg az első nemzeti emlékművét, a Mária Terézia-szoborcsoportot.²¹ A másik monumentális lovas szobrot, Fadrusz János kolozsvári Mátyás király-emlékművét 1902-ben avatták fel, ugyanabban az évben, amikor a Wesselényi-emlékművet az erdélyi kisvárosban, Zilahon. Ezeket a következő évtizedekben kisebb művészeti értékű művek tucatjai követték, a nemzetiségek által lakott területeken is a magyar eredetmítoszokat, a magyar államiságot vagy a magyarok Habsburg-ellenes forradalmát akarván a kulturális emlékezetbe belevésni. Előbbieket az etnicizálás, utóbbit pedig a régió 1848–1849-es forradalomról szóló különböző, olykor éppen ellentétes kollektív emlékek figyelmen kívül hagyása miatt kritizálta a román, a szlovák vagy a szerb elit.

Az emlékművek az örökkévalóságnak épülnek, néha mégis tiszavirág-életűek, fogalmaz Sinkó a budapesti millenniumi emlékműről szóló tanulmányában. Átrendezik, ledöntik, átalakítják vagy átértelmezik őket. Ezek a tettek lehetnek társadalmi feszültségek és konfliktusok megnyilvánulásai, és gyakran zendülések formájában következnek be.²² Több, a millenniumi ünnepek alatt emelt emlékmű sorsa tartozik ebbe a sorba, még olyanoké is, amelyek a Trianon utáni Magyarország területén maradtak. A legszemléletesebb példája ennek a budapesti Hősök téri millenniumi emlékmű, amelynek első fontosabb átalakítását a Tanácsköztársaság idején kezdték el, amikor a királygalériát és a koronázó angyalokat a hét vezérrel együtt egy óriási vörös kulissza mögé rejtették. Trianon után itt állították fel az Ismeretlen Katona sírját a revizionista politika jelszavával („az ezeréves határokért”). Az államszocializmus első éveiben a Habsburg-uralkodók szobrait távolították el, illetve helyettesítették a történelmi materializmus és az osztályharc értelmében elfogadott hősökkel. A 20. század magyar történelmének fontos

²¹ A pozsonyi emlékművekről és emlékhelyekről lásd MANNOVÁ 2004. Szerinte a pozsonyi Mária Terézia-emlékmű jelentései – Pozsony történelmi kötődése a Habsburg-dinastiához és lojalitása a Magyar Királysághoz – átfedik egymást. A „német” és a „magyar” város emlékezete ebben az időben még nem vált el egymástól. A szobrot és az avatási ünnepséget egyaránt a város finanszírozta. Állami támogatással egy további emlékművet is felállítottak, amely a dévényi vár Árpád-emlékművéhez hasonlóan arra volt hivatott, hogy egyértelműen jelezze a Magyarország és Ausztria közti határt (MANNOVÁ 2004).

²² Az emlékművekhez kapcsolódó ritusokról, mint az emlékműállítás vagy -rombolás, Sinkó egy későbbi időszak összefüggésében ír (SINKÓ 1992). A millenniumi emlékmű és más budapesti emlékművek sorsáról lásd PÓTÓ 2003: 274–280.

rituális eseményei történtek itt, illetve e hely közelében: 1956-ban a monumentális Sztálin-szobor ledöntése, 1989-ben Nagy Imre újratemetése.

Mit tudhatunk azokról az emlékművekről, amelyek a Monarchia szétesése és a határok átrajzolása után egyik napról a másikra a szomszédos országok területére kerültek, azoknak az eliteknek – vagy utódaiknak – a fennhatósága alá, akik már korábban nemtetszésüket fejezték ki az emlékművekkel kapcsolatban? A kérdésre a magyar történetírás meghatározó válasza erősen ideologikus, ilyeneket lehet olvasni: „áldozatául estek a szabadjára bocsátott magyarelles indulatoknak”.²³ Ebben az értelemben tipikus kelet-közép-európai nemzeti emlékműtörténetről ír Gabriela Kiliánová Dévényről szóló tanulmányában,²⁴ amelyet magyar fordításban jelen kötetben közlünk. A hét millenniumi emlékoszlop közül kétségtelenül a dévényi volt a legprovokatívabb. Azzal, hogy az Árpád-oszlopot a morva vár romjain állították fel, egy korábbi szlovák emlékhely és rituális központ elfoglalására került sor. Az Árpád-oszlopot 1921 januárjában, csaknem egy időben a trianoni békekötéssel, ismeretlen tettesek (talán a csehszlovák légio tagjai) a levegőbe röptették. A brassói Árpád-oszlopot már 1913-ban felrobbantották, 1921-ben pedig a nyitrai és a munkácsi jutott hasonló sorsra.²⁵ A pozsonyi Mária Terézia-emlékművet 1921-ben egy zendülés alkalmával döntötte le és törte darabjaira egy nacionalista fiatalokból álló csoport.²⁶ Az alábbiakban valamivel bővebben szeretnék válaszolni a kérdésre az aradi vértanúk emlékművének történetét megidézve.

²³ Lásd például POPÉLY 2001.

²⁴ KILIÁNOVÁ 2003.

²⁵ A Csehszlovák Köztársaság területén 1918 és 1925 között történt emlékműledöntések terjedelmes összefoglalását adja Lubomir Liptak. A szlovák történész hangsúlyozza, hogy az erőszakmentes hatalomátvételt látványos emlékműledöntések egészítették ki. Liptak szerint a Habsburg- és magyar emlékművek ledöntésének Csehszlovákiában három fázisa volt: az első a városokban történt, röviddel a hatalomátvétel után, a második 1919 nyarán és őszén a magyar Tanácsköztársasággal folytatott harcok alatt, a harmadik pedig 1921-ben, Károly főherceg utolsó hatalomátvételi kísérlete után (LIPTAK 2002: 76–77).

²⁶ Erről az eseményről érdemes a szlovák történészt idézni: „The best known ‘memorial-breaking’ operation in the post-revolutionary years is definitely the destruction of Bratislava’s Maria Theresia. The style of the operation also differed from the norm. After former King Charles’ unsuccessful attempt to take over in neighboring Hungary, after the Czechoslovak mobilization and the fear that the war had returned yet again, a crowd led by legionaries smashed the statue literally into pieces on 26–27 October 1921. [...] Later the major Slovak historian, Professor Varsik, recalls how as a student enthusiastically pulled on the thick rope. [...] Many fragments of statues also went to Budapest, where they were exhibited in the National Museum. Many Hungarian institutions, including the Academy of Sciences, protested against the destruction. In the

Nemzeti emlékhely teremtése Aradon

Arad helyét a Monarchiában egy 18. században épített katonai erőd jelölte ki, amely a magyar hadsereg 1849. augusztus 13-i világosi fegyverletétele után tizenhárom magyar vértanú kivégzésének és további tíz személy bebörtönzésének színhelye lett. A vesztőhely megjelölése csak a kiegyezés után vált lehetővé. Ennek ellenére a tragikus esemény a helyi kollektív emlékezetben nem halványult el.²⁷ 1867 júniusában, egy hónappal Ferenc József királlyá koronázása után obeliszk emelésére vonatkozó felhívás jelent meg az aradi helyi lapban. Az első nyilvános megemlékezést a forradalomról még ebben az évben tartották, annak okán, hogy a város egy országos kórustalálkozó helyszíne volt. A vértanúk vesztőhelyét a lelkes helybéli hazafiak csoportja egy kiszáradt eperfával jelölte meg. Az 1870-es évektől a helyi Honvédegyelet, majd a Kölcsény Egyesület irányításával már rendszeresen megünnepelték október 6-át. A forradalom kultuszának kitalálásában az aradi társadalom elitje igen fontos szerepet vitt.

A levert forradalom és szabadságharc helyi emlékezete és a kollektív trauma fontos volt, de ahhoz, hogy a vidéki városok első jelentős nemzeti emlékművét itt állítsák fel, talán mégsem volt elegendő. A másik ösztönző tényező a város gazdasági és társadalmi adottságaiból következett. Arad a 19. század hetvenes és nyolcvanas éveiben jelentős modernizációt és iparosítást élt meg. Egy korabeli leírás szerint²⁸ Aradon harminc üzem volt, 1328 kézműves és 615 kereskedő élt itt. 1891-ben a városnak 42 052 lakosa volt, ebből 25 901 fő magyar volt, 7853 román, 5626 német és 1704 szerb. A városban relatíve erős polgárság alakult ki, amely sok helyi kezdeményezést fel tudott karolni.²⁹ Arad a bánáti románok fontos kulturális és oktatási központja is volt, ahol sokáig Ioan Slavici, Vasile Goldiș és a román irodalom, publicisztika és politika több híres személyisége élt. Slavici emlékirataiban a következőket írta Aradról: „Aradnak az időben megközelítőleg harmincezer lakója volt, akik közül nyolcezer román és vagy ötezer szerb. A többiek svábok, magyarok, zsidók, és egy kevés szlovák. A magyarok láthatóan egy

---

whole interwar period, the statue's destruction was frequently used in Hungarian propaganda to show the 'barbarism of the Czechs', just as another statue in Budapest, this time a new one, dedicated to the revision of Trianon, was fixed testimony to the Hungarians' 'incurability' in Czechoslovak propaganda.” (LIPTAK 2002: 79.)

²⁷ Néprajzkutatók szerint a világosi fegyverletétel és az aradi vértanúk kivégzése olyan esemény volt, amely mélyen bevésődött a nép emlékezetébe, és számos formában (például dalok, balladák, történetek, képek) hagyományozódott tovább. (SZABÓ 1999.)

²⁸ VARGA 1890, idézi MURÁDIN 2003: 46.

²⁹ Ebből az időszakból a város legjobb történeti monográfiája: MÁRKI 1895. De 19. századi gazdaság- és társadalomtörténetére, benne a nem magyarok – románok, szerbek, zsidók – szerepére vonatkozóan LANEVSCI (2005) ugyancsak informatív.

részét alkották csak a lakoságnak, a várost mégis magyarnak tekintették. A piacon ugyan mindenki románul beszélt, de a boltokban és a többi nyilvános helyen főleg a magyart használták.”³⁰

Az 1848–1849-es forradalom első emlékművét, egy obeliszket, 1881-ben állították fel a kivégzések helyén. Ugyanekkor mutatták be a város főterén felállítandó másik, monumentális emlékmű modelljét, majd elkezdődött a felállításra való adakozás. Figyelemre méltó, hogy az emlékművet magánadományokból – jelentős részben pénzintézetek, nagybirtokosok, katonatisztek adományaiból és a szoborbizottság által veretett érmék eladásából – építették. Ahogy az aradi emlékmű egyik leglelkesebb támogatója, Barabás Béla később írta, a célra százharmincháromezer forint gyűlt össze; az összeg közel egyötöde származott aradiaktól, nagyobb része pedig az ország különböző részeiből érkezett. Érdekes adatokat találhatunk a helyi napilapban, az *Alföldben*, ahol egy időben rendszeresen közzétették az adakozók nevét és az adomány összegét. Az aradi adakozók között a város németajkú lakóit, az izraelita hitközség meghatározó egyéniségeit, híres román értelmiségieket és román politikai vezetőket egyaránt megtalálunk. Szöllősy, az emlékműről felavatásának évében elsőként megjelent könyv szerzője ír egy román–magyar–szerb egyesületről, amely kétszázötven forinttal támogatta az emlékmű megépítését. A közreműködők között volt a román főügyész felesége és a főügyész aradi származású helyettese, Aurel Popovici is (valószínűleg a jól ismert későbbi politikus, Aurel C. Popovici apja).³¹

A város főterén felállítandó, másik monumentálisabb emlékmű modelljét 1881-ben mutatták be, amely Huszár Adolf műve volt, aki ezenkívül a budapesti Petőfi- és Deák Ferenc-szobrot, valamint a marosvásárhelyi Bem-szobrot is alkotta. Huszár váratlan halála után az emlékművet Zala György – a magyar historizmus triászának tagja³² – folytatta és fejezte be. A budapesti millenniumi emlékmű is az ő alkotása. Az aradi vértanúk tiszteletére állított szoborkompozíció négy allegorikus alakból áll – az Ébredő Szabadság, az Áldozatkészség, a Harkészség és a Haldokló Harcos –, akik fölé magasodik a központi nőalak, Hungária. Utóbbi az alakon található történelmi jelképek által nemzeti szimbólummá vált: sisakja Mátyás király fekete seregének viseletére, koronája Szent Margit koronájára emlékeztet. Bal kezében Szent István király kardja, magasba emelt jobbójában a nemzet győzelmét szimbolizáló babérkoszorút tart.

A szobor avatóünnepségére 1890. október 6-án került sor. A budapesti újságok tudósítói tízezer résztvevőről írtak, akik az ország különböző tájairól érkeztek Aradra. Őhözájuk még legalább ennyi helybéli is csatlakozott. A kivégzettek

³⁰ SLAVICI 1998: 400.

³¹ SZÖLLŐSSY 1890: 49; MURÁDIN 2003: 22–23.

³² A triász tagjai: Stróbl Alajos, Fadrusz János és Zala György.

özvegyei és árvái, a szabadságharc még élő tábormokai és tisztjei, a politikai és kulturális élet fontos személyiségei jelentek meg az ünnepségen.³³ A kormány képviselői azonban a korabeli beszámolók szerint távol maradtak.³⁴ Avatóbeszédet az aradi polgármester és az ünnepség megrendezésével megbízott Honvédegyelet elnöke tartott, a forradalomért és a „magyar hazáért” elesett hősöket dicsőítették. Ettől a naptól kezdve az emlékmű az október 6-án, a 1848–1849-es vértanúk nemzeti emléknapján évente megrendezett megemlékezés színhelyévé vált. A napot később nemzeti gyásznappá nyilvánították.

Az aradi román elit feltételezhető – de dokumentumokkal még kellően nem igazolható – támogatásával ellentétben a két nagy korabeli erdélyi román lapban, a brassói *Gazeta Transilvaniei*ban és a nagyszebeni *Tribuná*ban az esemény és az emlékmű egybehangzó elutasítása fogalmazódik meg, árnyalatnyi különbségekkel. A *Gazeta* szerkesztői a szoborról és a szoboravató ünnepségről leginkább nem vettek tudomást. Ugyanakkor 1890 októberében sokat írtak a „magyarosításról” és a „magyar politika nemzetiségellenességéről”.³⁵ Nem így a *Tribuná*ban, ahol az első tudósítás már a szobor leleplezésének napján megjelent, azzal az észrevétellel, hogy az ünnepély „két román is elnyelt [...], akiknek az Úr bocsásson meg, mert mi [ti. az igaz románok] nem tudunk”.³⁶ Az 1890. október 11-i vezércikk így magyarázta az elutasítást: a szobrot és a magyarok dicsőségét hirdető ünnepséget „egy tisztán román, a Monarchiához és a trónhoz lojális régió közepén” állították fel és rendezték meg. Ugyanakkor – mondják – figyelmen kívül hagyták, hogy a forradalom, s így az aradi vértanúk is teljesen mást jelentenek a románoknak, ahogy a birodalom más lakóinak is. A szerző szerint miközben a magyarok kifejezésre juttathatják Habsburg-ellenes érzelmeiket, s ünnepelhetik azt, ami rajtuk kívül az egész Monarchiának szomorú pillanat volt, az fordított esetben a románoknak tilos: nem emlékezhetnek meg azokról a hősookról, akik a románok szabadságáért és a Habsburg-ház védelmében harcoltak.³⁷ Példaként pedig az

³³ Többek közt Munkácsy Mihály, Eötvös Károly, Irányi Dániel, Bartha Miklós, Keleti Gusztáv, Stróbl Alajos.

³⁴ Erre különösen SZÜCS (1999: 99–118) hívja fel a figyelmünket.

³⁵ Például az 1890. október 6-i vezércikkben.

³⁶ „Tămbălăul de la Arad, adică festivitatea desvelării monumentului celor 13 martiri, a înghițit și doi Români. [...] Iartă'-i, Doamne, că noi nu-'i putem.” *Tribuna*, 1890. október 7.

³⁷ „Desi ceeace concețatenii nostrii maghiari au serbat si glorificat in anul acesta la Arad, in centrul unui ținut curat romanesc, pentru monarchie, pentru Tron, pentru celelate popoare din țara și indeosebi pentru noi Români nu inseamna și nici nu poate inseamna ceeace inseamnă pentru Maghiari, Nouă nici pe departe nu ne trecea prin minte a conurba fie într-un fel, fie într'altul evlavia cu care s-au apropiat ei de momentul martirilor lor naționali. [...] Dar' dacă Maghiarii care nici azi nu-și văd realizate ideile

1848. május 15-i balázsfalvi nagygyűlést említik, amelyre a „románoknak gondolniuk sem szabad”.³⁸

1919-ben, rövidebb idővel a román közigazgatás bevezetése után, még az új államhivatalos meghívása előtt megszületett az a döntés, amely szerint az aradi Szabadság-emlékművet a Kossuth-szoborral együtt el kell távolítani a városközpontból. Albisi Barabás Béla nyugalmazott főispán, a román parlament későbbi magyar képviselője feljegyezte emlékirataiban,³⁹ hogy a prefektus még 1919 októberében azt írta a polgármesternek: a két szobornak (a mártírokénak és a Kossuth-szobornak) a Romániához tartozó Aradon nincs semmi keresnivalója. Ugyanakkor arra is figyelmeztetett, hogy a szobrokat nagyon körültekintően kell eltávolítani, nem sérülhetnek meg. A dokumentum szerzője – aki, ne feledjük, nem a várost, hanem a román kormányt képviselte – két indokot nevezett meg az emlékművek eltávolítására. Egyrészt azt, hogy a városban az a hír járja: valaki fel akarja robbantani az emlékművet. Másrészt azt, hogy a szobrok Románia területén vannak, s a tér nacionalizálása a korábbi szimbolikus helyek elfoglalásával és kisajátításával kezdődik.

1921-ben ismeretlenek ledöntötték a Kossuth-szobor mellékalakjait. A következő napokban – a további károkat megelőzendő – mindkét szobrot bedeszkázták. 1921-ben egy fiatalokból álló csoport kérelmezte a polgármestertől, hogy a Kossuth-szobrot és a Vértanúk emlékművét távolítsák el a legrövidebb időn belül. „Történelmi, nemzeti és esztétikai” okokra hivatkoztak, és megjegyezték, hogy a *Regatból* (Ókirályságból) Aradra látogató román hazafiak teljes joggal felháborodnak a magyar emlékművek láttán.⁴⁰ 1925-ben végül mindkét szobrot szakszerűen lebontották, és egy ponyvába csomagolva elszállították az aradi vár lovardájába.

---

si principiile de la 1848/49 si cu Ungaria tot fac parte din monarchia habsburgică și sunt supuși aceluiași tron, pe care inainte de asta cu 41 de ani voiau să-l rastoarne, pot să-si serbeze in toata tigna amintiriile acelor ani de tristă memorie pentru intreagă împărătie, de ce tocmai ei sunt aceia care vor să innăbușeasca buba-oara in poporul Românesc orice sentiment de evlavie pentru bărbatii aceia care in acelasi timp s'au luptat si ei si au murit moarte de martiri pentru libertatea poporului si intru apararea dinastinei.” *Tribuna*, 1890. október 11.

³⁸ „De ce buna-oară, ziua de 3/15 Maiu in care s'a proclamat libertatea poporului Român si in care 40 000 de reprezentanti ai poporului au jurat credință și supunere tronului, e pusă cu litere rosii in registrele solgabirailor si ale procurorilor regești, drept o zi in care acești slugitori ai administratiunii si al statului unguresc să fie cu băgare de seamăși să oprească ori-ce manisfațiune de pietate, ba să urmeasca chiar pe aceia, care s'ar cuteza măcar a se ruga in locul lui D-zeu pentru odihna sufletelor repositilor din ani 1848–49?” *Tribuna*, 1890. október 11.

³⁹ BARABÁS 1929.

⁴⁰ BARABÁS 1929: 247.

Miért tartott ilyen sokáig az ellenségévé vált szobrok eltávolítása Aradon? Mindenekelőtt azért, mert védelmezésük magyar oldalról nemcsak elszánt, hanem politikai szempontból is eredményes volt. Barabás Béla képviselő – akinek az apja a vértanúk emlékművének felállításában jelentős szerepet játszott – állandó kapcsolatban állt az új hatalom képviselőivel, a román polgármesterrel és a prefektussal. A hat év alatt többször is járt Budapesten, hogy a szobor kiadatásáról és Magyarországon való felállításáról tárgyaljon. A vértanúk emlékműve – hangzott legfontosabb érve – nemcsak az aradiaké, hanem az egész magyar nemzet tulajdona, s ezért a magyar nemzet képviselőinek, illetve a kormányának kell a sorsáról döntenie.⁴¹ Azontúl a vértanúk emlékműve Barabás szerint nem irányul a többi erdélyi nemzetiség ellen: „nem sért, nem bánt semmiféle nemzeti, faji vagy politikai érdekeket, még csak nem is ellentétes a román érzelmekkel. [...] Ez a vértanú szobor szabadság szobor! Ez a műalkotás nem románellenes, hanem Habsburg-dinasztia ellenes.”⁴²

Másodsorban azért húzódozott el a szobrok eltávolítása, mert Dél-Szlovákiától eltérően Erdélyben a legtöbb, magyar államiságot szimbolizáló emlékművet nem spontán magyarellenés zendülések keretében bontották le. A román elit sokszor – különösen az esztétikai értéket képviselő emlékművek esetében – hosszan elhúzódozó tárgyalások nyomán határozott ezek sorsáról. Végül gyakran – így Aradon is – a szobrok eltávolítása mellett döntöttek, más esetekben viszont kompromisszumot kötöttek, például Kolozsváron, ahol a Mátyás király-szoborkompozíció egy jelentését megváltoztató feliratot kapott ugyan, de a helyén maradhatott.⁴³

⁴¹ „Mert az aradi vértanúk-szobra nem az aradiaké, annál kevésbé nem Arad városáé. Ez a páratlanul szép műalkotás az egész magyar nemzeté és efelett csakis a magyar nemzet képviselete, kormánya rendelkezhetik” (BARABÁS 1929: 227).

⁴² BARABÁS 1929: 229.

⁴³ Albisi Barabás Béla emlékirataiban a román hatalom magyar műemlékekkel szembeni kíméletességét hangsúlyozza: „Én nem ismerem a Romániához csatolt területeken maradt magyar történelmi emlékek, szobrok eltávolításának kíméletes vagy kíméletlen végrehajtását, de van egynéhány példám és bizonyítékom, amely Románia kultúrfokozatát kedvezőbb színben tünteti fel, mint a többi utódállamok felfogását. A marosvásárhelyi Kossuth- és Bem-szobrok, bár elég sietve, de kíméletesen bontattak le és elraktározódtak. A segesvári Petőfi-szobornak csak a bronzalakja lett leszedve és eltéve. [...] Aki Kolozsváron megfordul, ott találja régi helyén, azon a szép főtéren, a katolikus nagytemplom oldala előtt Fadrusz János szobrászművésznak egy örökbecsű, hatalmas alkotását, a Mátyás király szobrot. [...] A kultúrfelfogásnak megfelelő eljárásban részesültek az aradi tizenhárom vértanú, valamint Kossuth Lajos emlékszobra is. Nem tartom magamat hivatottnak arra, hogy a történetek után ma is vitatkozzam a szobrok eltávolításának ténye felett, mert – ismétlem – ez a kérdés nemcsak magyar szemüvegen keresztül, de román nemzeti gondolkodás s a román politikai közvélemény szempontjára

1925 és 1990 között többször felmerült az igény, hogy az aradi Szabadság-szobrot eredeti helyén újra felállítsák. Pontosabban azt látni, hogy amikor a romániai magyarok politikai pozíciója javult Bukarestben, újra és újra elővették a kérdést; 1948-ban az indítvány a Magyar Népi Szövetségtől érkezett az 1848-as forradalom századik évfordulójának ürügyén. 1955-ben született egy román–magyar meg egyezés, amelynek értelmében Magyarországon az 1944-ben itt harcoló román katonák tiszteletére emlékművet kell állítani, valamint az aradi Szabadság-szobrot restaurálni kell és újra fel kell állítani. Ez a meg egyezés az 1956-os forradalom után már nem vált valóra. A kezdeményezők majd minden esetben helyi magyar értelmiségiek voltak, az ügy ellenzői pedig a városi közigazgatás és a román elit tagjai, akik a központi nőalak eredeti jelentését (a magyar szabadság megjelenítője) és románellenes konnotációit nem tudták elfelejteni.

Szabadság-szobor Aradon – emlékmű-restauráció új jelentésekkel

1989-ben az aradi magyarok már a forradalom napjaiban látni akarták az emlékművet. Hamarosan politikai célként fogalmazódott meg az emlékmű „felszabadítása”.⁴⁴ Az első polgármester még támogatta az ügyet, de ő csak rövid ideig volt hivatalban. Ezután, mivel minden következő polgármester egyértelműen elutasította a gondolatot, a magyaroknak 1999-ig kellett várniuk. Ekkor az ügy a nagypolitika síkján merült fel a román és a magyar kormány, valamint a Romániai Magyarok Demokratikus Szövetsége között. A kezdeményezéssel és a meggyőzésben mutatott állhatatosságával az ügyben a fő szerepet Dávid Ibolya akkori magyar igazságügy-miniszter vitte, aki a román igazságügy-miniszterrel való megbeszélése nyomán először tette nyilvánossá – a korabeli sajtó szerint román javaslatra született – közös emlékparkban elhelyezendő szobor gondolatát. Hogy megakadályozzák a magyarokra nézve kedvező kompromisszum kialakítását, a román nacionalista pártok „A ti hőseitek, a mi gyilkosaink” jelszóval a helyi román lakosság mobilizálásába kezdtek. Az ellenállás és a tüntetések ellenére az emlékművet egy kormányhatározat alapján 1999-ben egy jól szervezett, „kiszabadításnak” nevezett kollektív rítus keretében – drámai keretek között, a

---

ból is, ítélandó meg. A tény az, hogy a szobrok le vannak bontva s már több mint három és fél év óta úgy vannak elraktározva, hogy azok bármikor elszállíthatók s az újabban kijelölendő magyar területen elhelyezhetők és felállíthatók legyenek.” (BARABÁS 1929: 219–220.)

⁴⁴ A nyilvános terek elfoglalásának rítusáról, az emlékművekről és az 1989-es, 1990-es politikai rendszerváltásban játszott szerepükről lásd még KOVÁCS 2001.

város összes „magyar” temploma folyamatos harangzúgásának keretében – a mi-norita rend épületébe szállították, ahol később szakszerűen restaurálták.⁴⁵

A két miniszterelnök megegyezésének értelmében még az év október 6-án le kellett volna fektetni a Szabadság-szobornak később helyet adó Megbékélés Park-jának alapkövét. A tárgyalásokból kizárt helyi igazgatás azonban megakadályozta ezt,⁴⁶ és akkor úgy tűnt, hogy az aradiak többsége őket támogatja. Az emlékmű újrafelállításáról szóló vita fordulópontját jelentette, amikor az új polgármester – aki korábban baptista prédikátor volt – 2002-ben a tisztség történetében első-ként beszédet mondott az október 6-i megemlékezésen, melyben az európai és romániai népek barátságát hangsúlyozta.⁴⁷ Néhány nappal később egy helyi napi-lapban *A normalitás gyakorlata* címmel jelent meg a hír, miszerint az aradi taná-csosok megszavazták a Szabadság-emlékmű helyreállítását. A hírt a következőkép-pen kommentálták: a „városatyák szavazata a Szabadság-szobor helyreállításáról biztos lépés a város európaivá válása felé”.⁴⁸ A szobor újrafelállítását romániai magyar közösségi ügynek tekintő RMDSZ-vezetők szintén az európai perspektí-vával, értékekkel és elvárásokkal érveltek. A következőket a szövetség elnöke nyilatkozta 2002-ben, az október 6-i nemzeti gyásznapon: „Itt az ideje, hogy eze-ket a történelmi igazságokat mindenki felismerje, hiszen akkor rá kell jönnie majd mindenkinek, hogy itt Aradon például a Szabadság-szobor egyszerre ma-gyar érték és közös érték, mert ha nincsen külön magyar szabadság és román

⁴⁵ Az esemény zarándoklatokhoz hasonlítható vallásos emelkedettségét, egyedisége miatt azon is túltevő szentségét jól illusztrálják Dávid Ibolya gondolatai, amelyek több ko-rabeli lapban is megjelentek: „Aradon jártam 1999. október 1-jén – Isten segítségével. (Hunnia szobrára várok 19.15-kor.) Ez lesz a korona szegényes életem negyven-egy-néhány évén. Hálával és köszönettel az Úrnak. Dávid Ibolya.” ([HEVESI MÓNÁR József szemtanú]: A szobor szabadulása, *Romániai Magyar Szó* [Bukarest], 1999. október 7.) <http://udvardy.adatbank.transindex.ro/index.php?action=honap&ev=1999&honap=10>

⁴⁶ Mindez olvasható a Polgármesteri Hivatal online újságjában: http://www.virtualarad.net/news/1999/va_n021099_ro.htm

⁴⁷ „Exista trei considerențe. Trăim împreună în Romania, trăim împreună în Europa, dar inainte de orice, suntem oameni. Suntem creștini și trebuie să trăim împreună. Contati pe noi, vrem să contăm pe voi. Asa să ne ajute Dumnezeu!” *Observator*, 1999. október 7. http://www.virtualarad.net/news/2002/va_n071002_ro.htm

⁴⁸ „poziția această unitară intr-o problema considerată foarte delicată releva gradul nostru de civilizație, de toleranță, de înțelegere și de apreciere a aderatelor valori. În realitate, votul de ieri a reprezentat un exercițiu de normalitate, intr-o societate care începe încet să revină.” *Observator*, 2002. november 27. http://www.virtualarad.net/news/2002/va_n271102_ro.htm

vagy német szabadság, akkor a Szabadság-szobor is mindannyiunk közös szabadságának szobra kell hogy legyen.” (Markó Béla, 2002. október 6.)⁴⁹

Ezzel szemben a román kormány álláspontja változó volt, az akkori miniszterelnök 2003-ban egyenesen úgy fogalmazott, hogy a román kormánynak nem fűződik különösebb érdeke ahhoz, hogy felállítsák a Szabadság-szobrot. „Ennek a szobornak a szimbolikája nem sugározza a megértést, a harmadik évezredbeli román–magyar barátságot és együttműködést” – jelentette ki. Szemléletükben nem sokban különböztek tőle a román nacionalista pártok, amelyeknek az utca mozgósítása volt a stratégiájuk. 2004. március 14-én országos tüntetést hirdettek meg Aradra. Gheorghe Funar több ezres részvételt ígért, ehelyett a tüntetésnek megközelítőleg ezerkétszáz résztvevője volt, és a helyi önkormányzat távol tartotta magát tőlük. 2004 áprilisában a Nagy-Románia Párt harminckilenc szenátora indítványozta a kormánynak a Megbékélési Emlékparkról és a Szabadság- emlékműről szóló döntés visszavonását. A kezdeményezők között volt Petre Turlea történész, az újabb kor román történelmének nacionalista ideológusa, aki legújabb könyvében Aradnak – ahogyan ő fogalmaz – „a magyar gyilkosok romániai emlékművének” egy egész fejezetet szentelt.⁵⁰

Ekkor azonban már zajlott az emlékmű felállítása az aradi Tűzoltó téren létrehozott Megbékélés Parkjában, ahol még csak a modellje állt az azóta elkészült, 1848-as erdélyi román forradalom tiszteletére emelt emlékműnek.⁵¹ Mindkettőt a 2004. április 25-én tartott nagyszabású ünnepségen avatták föl a román és a magyar kormány, az Európa Tanács képviselőjének, a városi és romániai magyar politikai képviselő, valamint a határon túli magyar politikai vezetők jelenlétében. Az ünnepségen elhangzott beszédek három dolgot emeltek ki: a sérelmeken történő felülemelkedést az európaiság nevében,⁵² a két nemzet közötti történelmi

⁴⁹ Az európai gondolat jelenik meg egy, az emlékműről készült RMDSZ-kiáltvány zárómondatában is: „Most pedig több nemzedék álma teljesül: korszerűen restaurálva, újra áll a szobor Aradon! Eddig is tudtuk, amit most már hiszünk is, hogy a szobor útjelző és útmutató is: mutatja az utat az örök Európa felé.” (25. o.)

⁵⁰ Az elutasítás legfontosabb érve Turleánál, hogy a tizenhárom tábornok 280 román falu felégetéséért, negyvenezer „ártatlan román” lemészárolásáért felelős: „Așa cum constată o țară întreagă, coaliția aflată la putere batjocorește în continuare spiritul public și istoric a României. Este vorba despre amplasarea grupului statuar »Hungaria« care nu e orice fel de statuie, ci este un omagiu adus celor 13 generali maghiari care în anii 1848–49 au trecut prin foc și sabie 280 de sate Românești și au ucis 40 000 de Români nevinovați, între care circa 100 de preoți și călugări ortodocși.” (TURLEA 2004: 40.)

⁵¹ A diadalív alatt áthaladó forradalmárokat ábrázoló emlékmű Ioan Bolborea alkotása.

⁵² Az Európai Unió romániai nagykövete úgy értékelte, hogy a román és a magyar nemzet a Szabadság-szobor újraállításával a történelmi megbékélés Európai Unión belüli példáit követi: „az EU is a történelmi megbékélés céljával jött létre. A tolerancia építő jellegű szellemére van szükség, amely nem jelenti a múlt figyelmen kívül hagyását, ha-

megebékélés szimbolikus momentumát,⁵³ valamint az esemény jelentőségét az etnikai és történelmi közösséget alkotó magyar nemzet elismerése szempontjából.⁵⁴

A tudósítások szerint mintegy ötezer ember jelenlétében zajló avatóünnepséggel egy időben tüntetés zajlott a téren, amelynek hangadói román nyelvű bekiabálásaikban „szégyennek” és „árulásnak” nevezték a szobor újraállítását. A tüntetésnek nem lett folytatása, vagyis az azóta eltelt másfél év alatt, úgy tűnik, mindenki benyugodott a szobrok jelenlétébe. Mégis fel kell tennünk magunknak a kérdést, vajon hogyan hat az Aradon élőkre és általában a romániai közvéleményre, hogy az európai mintákat követő román–magyar megebékélést egy emlékműben testesítették meg, és hogy ezt egy korábbi sérelmek emlékeit hordozó hellyel kötötték össze. Meglátásom szerint két következménye van ennek. Az egyik az, hogy a román társadalom jelentős része nem a többséget megszólító és bevonó eseményként, hanem mint valamely, kívülről rájuk kényszerített, s a szűk elit által jóváhagyott nagylelkű gesztust értékeli. Szépen tükröződik ez egy 2004-es internetes fórum hozzászólásaiban, amelyekből a következőkben illusztrációképpen idézek. A nyitókérdés így hangzott: „A napokban egy kormányzati döntés értel-

---

nem ellenkezőleg, nagyvonalú kezelését. Reméljük, 2007-ben Romániát és Magyarországot együtt látjuk az EU-ban. Ez a közös ünneplés bölcs és mélyen európai. Továbbra is dolgozni kell azon, hogy mindent félretehessünk, ami visszahúzhat bennünket. Arra bátorítom Önöket, hogy őrizték meg ezt a megebékélési parkot, amely közös szimbólumává válhat a román és a magyar nemzetnek az Európai Unióban. A magyar miniszterelnök ugyanezt a gondolatot folytatta „ez a vidék a mi Elzászunk” metaforájával, ahol híre szerint a francia–német mintára „felülkerekedik Európa”.

⁵³ Markó Béla, az RMDSZ elnöke a „megebékélést” létrehozók politikai realitásérzékét dicsérte: „Nekünk végre sikerült az, ami eleinknek nyolcvan esztendő alatt nem sikerülhetett: visszaállítottuk Zala György műalkotását. Vajon miért tudtuk ezt megtenni? Mi különböztet meg minket eleinktől? [...] Mi látjuk, milyen hibákat kell elkerülnünk, és képesek vagyunk okulni a múltból. Tudjuk megfelelő módon alakítani a helyzetet. [...] Ugyanakkor azt is felismertük, hogy csakis a románokkal való partnerséggel és a két ország közti viszony jobbításával érhetünk el eredményt. Ahhoz, ami ma történik, kellett az egységes RMDSZ, és kellett a román kormány és a magyar kormány tárgyalókészsége is. Vagy tágabb értelemben, több évre is visszatekintve: kellett a romániai magyar politikusok, a romániai román politikusok és a magyarországi magyar politikusok közös erőfeszítése. És kellett mindehhez még a helyi közösség, az aradi románok és magyarok példás együttműködése is. [...] A Szabadság-szobor kiszabadítása fontos lépés egy újfajta nemzeti együttélés felé, és az erről szóló kormányhatározat azt jelenti, hogy hivatalosan elismerik: Erdélyben a magyar múltnak is méltó helyet kell biztosítani. Akinek pedig múltja van, jövője is lesz!”

⁵⁴ Dávid Ibolya beszédében így fogalmazott: „A Kárpát-medencei magyarok feltámadásának a jelképe is ez, ez a csodálatos Szabadság-szobor, a mi közös szabadságunké.” (Forrás: http://part.mdf.hu/index.php?akt_menu=883&hir_reszlet=1628)

mében az aradi Tűzoltók terén újra felállították azt a szobrot, amely az 1848-as Habsburg-ellenes forradalom 13 vezetőjének állít emléket. Érdekel, hogy mit gondoltok arról, hogy ez a megbékélés helyes útja, avagy csak azt szolgálja, hogy újra kiborítsa a bilit, tekintve, hogy a 13 tábornok nem éppen szívlelte a magyarokat, hogy finoman fogalmazzak. [...] Én azt hiszem, hogy ez inkább felborzolja a hangulatot, és gyűlöletet szít románok és magyarok között, ami a nagyromániások malmára hajtja a vizet. [...] Nem utolsósorban, azért ez mégiscsak megszenteltetés, olyan, mintha valaki Jeruzsálemben akarna Antonescunak szobrot állítani.”⁵⁵ A fórum hozzászólói nem értenek egyet azzal, hogy ilyen módon kellene megbékélni, még akkor sem, ha látják, „hogy a nemzetközi kapcsolatokban divatos mostanában az egymás ellen elkövetett disznóságok miatt bocsánatot kérni”. Vannak a hozzászólók között józan és kritikus hangok, aki felismerik, hogy a szóban forgó időszakban románok és magyarok – még pontosabban a románok és magyarok egy része – egymással szembenálló oldalon harcoltak ugyan, ez mégsem jelenti azt, hogy maguk az Aradon vértanúhalált halt tábornokok adtak volna erre parancsot. De a nagyon mérsékelt és távolságtartó kritikusok is azt mondják, hogy Aradon nem megegyezés vagy kiegyezés történt, hanem a magyaroknak tett politikai engedmény, nagyjából a helyi társadalom megkérdezése nélkül.⁵⁶

A nemzeti emlékműbe kódolt európai megbékélési eszmék másik ellentmondása a mű eredeti jelentésének ellenállásából származik. Az aradi Megbékélési Emlékparkban felállított Szabadság-szobor nem akármilyen Szabadság-szobor, hanem a feltámadt és győztes Hungáriát ábrázoló Szabadság-szobor, a ma magyar állami ünnep, a nemzeti gyásznapi rituális emlékhelye, ahol a magyar állami vezetők és a romániai magyar kisebbség politikai vezetői a közös nemzeti történelmük mellett tesznek hitet. Egy magyarországi közvélemény-kutató intézet adatai azt mutatják, hogy a szobor újrafelállításának társadalmi támogatottsága igen jelentős volt Magyarországon, és közöttük is igen nagy volt azoknak az aránya, akik azt mondták, hogy a restaurációt csak eredeti formájában tudják elképzelni,

⁵⁵ Az értelmezéshez fontos tudni, hogy a magyar médiában, magyarországi és erdélyben egyaránt, ugyanilyen értetlenség övezte a forradalom magyar értelmezésével szembeni román elutasítást. Egy, a szoborról 2003-ban Kolozsváron megjelent monográfia szerzője így írt: „Fölfogni is nehéz volt, hogy a magyar forradalom, mely a román jobbágyot éppúgy felszabadította és földhöz juttatta, mint a magyart, miért nem kaphatott helyet az ellenségeskedés keserű tapasztalatai után a másik fél közgondolkodásában is. Ehelyett hamis mítoszok táplálták a gyűlöletet. Minden alap nélküli feltételezések a honvédtisztek nevével társított atrocitásokról, román falvak felégetéséről, parasztok legyilkolásáról. Napjainkig az ilyen és hasonló, felülről gyártott elméletek nehezítik e régióban az egységesülő Európához méltó együttélést (MURÁDIN 2003: 54).

⁵⁶ Lásd <http://www.fanclub.ro/showthread.php?t=11308&page=1&pp=20>

és nem egy, a román javaslatra felállítandó emlékpark keretében.⁵⁷ Hasonló képet kapunk, ha a magyarországi médiát nézzük, amely igen aprólékosan tájékoztatott a tárgyalás lépéseiről, majd a felavatás és a tiltakozás momentumairól.⁵⁸ Ennél kritikusabbak, sőt cinikusak voltak akkor – különösen a konzervatív, ellenzéki pártokhoz közel álló lapok és véleményformálók –, amikor az emlékmű vonatkozásában a „megbékélésről” volt szó.⁵⁹

Következtetések

A századforduló magyar nemzet- és emlékezetpolitikája a szimbolikus helyeknek és a kollektív reprezentációknak egy sajátos kombinációját hozta létre. Az akkori, éppen erőteljes territoriális legitimitációra szoruló ország határvidékein és multietnikus vidékeinek belsejében olyan emlékezhelyeket és rituális központokat teremtettek, amelyek a politikai integráció ideálját voltak hivatva közvetíteni, de már a megvalósulásakor etnikai kizárólagosságot sugalltak. Az új nemzeti (emlék)helyekkel annak a területnek a szimbolikus bekerítése történt meg, amelyet a nemzetállam ellenőrzése alá akart vonni. Másfelől olyan kiemelt helyeket teremtettek, amelyek a mindennapi életvilágok vegyessége ellenére a nemzet homogenitását sugallták, különösen az ezekhez a helyekhez kapcsolódó nemzeti ünnepek és megemlékezések által. A szóban forgó objektumok egy része – mint az aradi Szabadság-szobor is – a polgári demokratikus tradíció megteremtésének folyamatába illeszkedik ugyan – amely a politikai nemzet integratív erejét lett volna hivatott sugallni. A románok, svábok, szerbek által lakott térben azonban – külö-

⁵⁷ A magyar felnőtt lakosság közel fele (48%-a) szerint a magyar kormánynek ragaszkodnia kellene az aradi emlékmű köztéri újrafelállításához. A román kormány által javasolt megoldást, egy megbékélési szoborpark létesítését a lakosságnak csak közel egy-egyede (24%-a) támogatja. A tájékozottak körében még markánsabban oszlanak meg a vélemények. Azok között, akik hallottak erről a vitáról, már jóval több, mint minden második ember (59%) mondta, hogy a magyar kormánynek ragaszkodnia kellene a Szabadság-szobor köztéri újrafelállításához. <http://www.gallup.hu/Gallup/release/magyarom031017.htm>

⁵⁸ A Duna Televízió egyenes adásban közvetítette az ünnepet, a helyben elhelyezett webkameráknak köszönhetően interneten is követhető volt. Minden magyarországi országos napilap hasonlóan terjedelmes tudósításokat közölt.

⁵⁹ Lásd http://mn.mno.hu/index.mno?cikk=216189&rvt=4&rvt2=60&s_text=Arad+Szabads%Elg+szobor&s_texttype=2

Az aradi szoborrestauráció jelentőségére a magyarországi médiában K. Horváth Zsolt hívta fel a figyelmet. Köszönet ezért, valamint a tanulmány kéziratának figyelmes és kritikus elolvasásáért.

nösképpen felerősítve a tradíció tárgyának, 1848-nak a magyartól eltérő „etnikai” olvasatai által – az etnikai különbség, sőt provokáció objektumaiként kerültek be a köztudatba. Ezért törvényszerű, hogy a politikai *status quo* megváltozásával azonnal napirendre került e helyek megszüntetése, ami a helyi és országos politikai egyezkedések függvényben erőszakosabb vagy békésebb formában történt meg. Az ebben a tanulmányban elemzett eset érdekességét az adja, hogy az eltávolított emlékmű megőrződött és hetven év múltán egy egészen új politikai helyzetben újra felállították.

A Budapestről és Bukarestből kiinduló, de nagymértékben Brüsszelhez igazodó eszmék Aradon történő lehorgonyzásának újabb momentuma a közelmúltbeli esemény. Ezúttal azonban nem a nemzeti önmeghatározás vágya érkezett a fővárosokból és keresett magának szimbolikus küzdőteret a multietnikus határvidéken, hanem éppen a nacionalizmusok meghaladására való törekvés, az Európai Unió – vélt vagy valós – elvárásainak megfelelően. A helyi magyar közösség vágya, hogy a „nemzeti emlékhelyüket” ismét birtokba vegyék, csak ebben a transznacionális európai kontextusban valósulhatott meg. Ez azt is jelenti, hogy az emlékműnek ma kettős jelentése van. A két jelentés közti viszony pedig nem ellentmondásmentes. Az egyik a nemzeti jelentés, amely az október 6-i megemlékezésekben, a magyar állami küldöttség, magyar zászlók, erdélyi és magyarországi vezetők és résztvevők közös *Himnusz*-éneklésének performance-ában valósul meg. Ez a legjelentősebb, Magyarország határain kívül rendszeresen megrendezésre kerülő nemzeti ünnep, amelynek igen fontos szerepe van az országhatáron túlnyúló etnikai és történelmi nemzetfelfogás, a magyarság mint történelmi emlékezetközösség fenntartásában.⁶⁰ A másik az a transznacionális jelentés, amely ugyan a két kormányzat együttműködésében jött létre, de leginkább a két nemzet történelmi mítoszait egymás mellé helyező lokális térben és lokális diskurzusban él tovább. Mindezek mellett a magyar kisebbségpolitika egy harmadik jelentésréteget is létrehozott azáltal, hogy a Szabadság-szobrot újra a politika szférájába vitte. Az emlékmű „visszaszerzésében” és újrafelállításában jelentős érdemeket szerzett RMDSZ az aradi Szabadság-szobrot saját politikája sikerességének igazolására használja,⁶¹ ami által az egy etnikailag definiált politikai közösség ikonjává lesz.

Úgy kezdtem ezt a tanulmányt, hogy ha az emlékműveket nem esztétikai vagy művészeti tárgyként, hanem társadalmi kontextusukban vizsgáljuk, akkor meglátjuk, hogy a változatlan tárgyi megjelenés mögött változó – a társadalmi és politikai változásokat leképező – jelentések állnak. Esetünk azt mutatja, hogy ez a

⁶⁰ A megemlékezések ilyen politikai szerepéről bővebben írtunk a forradalom százötven éves évfordulójának elemzésében. Lásd FEISCHMIDT–BRUBAKER 1999.

⁶¹ Az újrafelállított emlékmű képe és a „Felszabadítottuk” jelszó megjelent 2004-es választási plakátjaikon.

változás részleges, fokozatos, és nem is biztos, hogy egy egyirányú folyamatként kell elképzelnünk. Az emlékművek ugyanis, mint a múlt reprezentációi általában, igen makacsok a változásokkal szemben. Az anyagszerűség és a helyhez kötöttség nagymértékben hozzájárul a régi vagy eredeti jelentések megőrzéséhez. Ennek következménye azután az, hogy egyazon objektum különböző társadalmi jelentésekben él tovább, amelyek leképezik azt a politikai és szociális sokféleséget, amely a körülvevő társadalmat jellemzi. Ez pedig lehetővé teszi, hogy ugyanazt az emlékhelyet különböző kulturális reprezentációk és hozzá tartozó tradíciók legitimálására használják egyidejűleg.

Irodalom

- ANDERSON, Benedict 1983. *Imagined Communities*, London, Verso
- APPADURAI, Arjun 1996. *The production of locality*, in *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 178–199.
- ASSMANN, Aleida 1991. *Kultur als Lebenswelt und Monument*, in Aleida ASSMANN–Dietrich HARTH (Hrsg.), *Kultur als Lebenswelt und Monument*, Frankfurt a. M., Suhrkamp, 11–25.
- BARABÁS Béla 1929. *Emlékirataim*, Arad
- BOURDIEU, Pierre 1990. *Die Macht der Repräsentation*, in *Was heißt sprechen? Die Ökonomie des sprachlichen Tausches*, Wien, Braumüller, 94–103.
- BRUBAKER, Rogers–FEISCHMIDT, Margit–FOX, Jon–GRANCEA, Liana 2006. *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*, Princeton University Press
- CONNERTON, Paul 1989. *How Societies Remember*, Cambridge, Cambridge University Press
- Az ezredév* (1979), vál., összekötő szöveg és jegyz. TARR László, Bp., Magvető Könyvkiadó
- Az ezredéves Magyarország és a Millénumi Kiállítás* 1896. <http://www.idg.hu/expo/varosliget/milkonyv/Handler> 1984
- FEISCHMIDT Margit–BRUBAKER, Rogers 1999. Az emlékezés politikája: az 1848-as forradalmak 150 éves évfordulója Magyarországon, Szlovákiában és Romániában, *Replika* (3): 67–90.
- FEISCHMIDT, Margit 2001. *Symbolische Kämpfe der Nationalisierung. Die Auseinandersetzung um ein Denkmal im multiethnischen Ort Cluj*, in Beate BINDER–Peter NIEDERMÜLLER–Wolfgang KASCHUBA (Hrsg.), *Inszenierung des Nationalen. Geschichte, Kultur und die Politik der Identitäten am Ende des 20. Jahrhunderts*, Böhlau, 2001, 263–284.
- FEISCHMIDT, Margit 2002. *Ethnizität als Konstruktion und Erfahrung. Symbolstreit und Alltagskultur im Siebenbürgischen Cluj*, Münster–Hamburg–London, LIT-Verlag
- GYÁNI, Gábor 2003. *Forgetting the Diversity of the National Past: Contrasting Memories of the Hungarian Millenium*, in Johannes FEICHTINGER–Ursula PRUTSCH–Móritz CSÁKI (Hrsg.), *Habsburg Postcolonial. Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis*, Innsbruck, Studien Verlag, 209–220.

- HANDLER, Richard 1984. On Social Discontinuity. Nationalism and Cultural Objectification in Quebec, *Current Anthropology* (25): 55–64.
- HANDLER, Richard 1988. *Nationalism and the Politics of Culture in Quebec*, Madison
- HOBSBAWM, Eric–RANGER, Terence (Hrsg.) 1983. *The Invention of Tradition*, Cambridge, Cambridge University Press
- KILIÁNOVÁ, Gabriela 2003. *Ein Grenzmythos: Die Burg Devin*, in Hannes STECKL–Elena MANNOVÁ (Hrsg.), *Heroen, Mythen, Identitäten. Die Slowakei und Österreich im Vergleich*, Wien, Facultas, 49–80.
- KOVÁCS Ákos 2004. Árpád-ünnep, Szent-Istvánkor. Egy kultikus emlékhely geneológiája, *Mozgó Világ* 3. <http://www.mozgovilag.hu/2004/06/03kovacs.htm>
- KOVÁCS Éva 2001. A terek és a szobrok emlékezete. Etűd a magyar nemzetváltó mítoszokról, *Regio* (1): 68–90.
- LANEVSCI Gheorghe 2005. *Aradul vremurilor de mult apuse, 1834–1914*, Cluj, Polic
- LEACH, Edmund 1984. *Conclusion*, in Edward BRUNER–Stuart PLATTNER (eds.), *Text, Play, and Story. The Construction and Reconstruction of Self and Society*, Washington, American Ethnological Society, 356–364.
- LIPTAK, Lubomir 2002. *Monuments of Political Changes and Political Changes of Monuments*, in *Changes of Changes. Society and Politics in Slovakia in the 20th Century*, Academic Electronic Press, Historicky ústav SAV, Bratislava, 71–93.
- MANNOVÁ, Elena 2004. *Von Maria Theresia zum Schönen Náci. Kollektive Gedächtnisse und Denkmalkultur in Bratislava*. www.history.sav.sk/sprava2004/priloha3.doc
- MÁRKI Sándor 1895. *Arad-vármegye és Arad szabad királyi város története*, Arad
- MURÁDIN Jenő 2003. *Az aradi Szabadság-szobor*, Kolozsvár, Gloria
- NIEDERHAUSER Emil 1996. Honfoglalás és millennium, *Magyar Tudomány* 40(8): 1404–1415.
- NIPPERDEY, T. 1968. Nationalidee und Nationaldenkmal in Deutschland im 19. Jahrhundert, *Historische Zeitschrift*, München, 206(3): 529–533.
- POPÉLY Gyula 2001. *Adalékok a „csehszlovák demokrácia” arculatához az impériumváltás után*. <http://home.nextra.sk/madszu/szemle3.htm>
- PÓTÓ János 2003. *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika*, Bp., Osiris Kiadó
- SINKÓ Katalin 1983. A nemzeti emlékmű és a nemzeti tudat változásai, *Művészettörténeti Értesítő* (4): 185–201.
- SINKÓ, Katalin 1989. Árpád versus Szent István. Competing Heroes and Competing Interests in the Figurative Representation of Hungarian History, *Ethnologia Europaea* (19): 67–83.
- SINKÓ Katalin 1993a. *A História a mi erős várunk. A millenniumi kiállítás mint Gesamtkunstwerk*, in ZÁDOR Anna (szerk.), *A historizmus művészete Magyarországon. Művészettörténeti tanulmányok*, Bp., MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 132–147.
- SINKÓ Katalin 1993b. *A továbbélő historizmus. A Millenniumi emlékmű mint szimbolikus társadalmi akciók színtere*, in ZÁDOR Anna (szerk.), *A historizmus művészete Magyarországon. Művészettörténeti tanulmányok*, Bp., MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 277–293.
- SLAVICI, Ivan 1998. *Amintiri*, București, Viitorul Românesc

- SMITH, Anthony D. 1989. The Origins of Nations, *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 12. (3): 340–367.
- SZABÓ Zoltán 1999. *A világosi fegyverletétel. Történelmünk tükröződése a folklórban VIII.* <http://www.neprajz.hu/48/tanulmanyok/tan7.shtml>
- SZABÓ Zoltán 1999. *Az aradi vértanúk emlékezete.* <http://www.neprajz.hu/48/tanulmanyok/tan8.shtml>
- SZÖLLÖSSY Károly 1890. *Az aradi tizenhárom vértanú szobor története*, Arad
- SZÜCS György 1999. *Az 1848–49-es emlékművek és az aradi szabadság-szobor*, in G. MERVA Mária (szerk.), *'48 kultusza. Tanulmányok*, Gödöllő, Gödöllői Városi Múzeum, 99–118.
- TACKE, Charlotte 1995. *Denkmal im sozialen Raum. Nationale Symbole in Deutschland und Frankreich im 19. Jahrhundert*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht
- THALY Kálmán 1898. *Az ezredévi országos hét emlékoszlop története*, Pozsony
- TURLEA, Petre 2004. *Monumentele ale unor criminali maghiari in Romania*, Bucuresti, Pur si simplu
- VARGA Ottó (szerk.) 1890. *Aradi vértanúk albuma*, Bp.